

оригінальна розробка проекту у вирішенні того чи іншого професійного завдання, публікація в наукових збірниках.

П'ята стадія розвитку характеризується високою стійкою творчою продуктивністю особистості. Для цієї стадії характерне формування індивідуального творчого стилю діяльності та майстерності.

Шоста стадія розвитку характеризується як стадія розквіту таланту, коли особистість перевищує досягнення сучасників у певній сфері творчої діяльності (видатні письменники, художники та винахідники).

Сьома стадія розвитку особистості характеризується як геній.

Для того щоб розвинути творчий потенціал студента, у нього повинна бути сформована внутрішня мотивація до такої діяльності. Наші експериментальні дослідження, проведені в 2005–2006, 2006–2007 навчальних роках в Південно-українському державному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського, показали, що творче ставлення до навчальної діяльності серед цінностей студентів отримали оцінку вище 2–3 балів за п'ятибальною шкалою.

Аналіз особистісного рівня творчості за критеріями: дуже творчий, творчий, недостатньо творчий, не творчий показав, що значна частина студентів відносить себе до групи недостатньо творчих (36,8%) та не творчих (44%). Звідси випливає, що не можна спиратися на спонтанний характер розвитку творчого потенціалу студентів, потрібна цілеспрямована робота над його формуванням. Тому вищий навчальний заклад повинен приділяти особливу увагу становленню творчого потенціалу студента, готувати новаторів своєї професійної справи, які могли б успішно працювати в умовах майбутнього суспільства, що безперервно розвивається.

### *Література*

1. Азаров Ю.П. Радость учить и учиться. – М.: Политиздат, 1989. – 335 с.
2. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. – Казань: Казан. ун-т, 1988. – С. 170-174.
3. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. – М.: АПН РСФСР, 1960. – 500 с.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.
5. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

УДК 340.12(4+477)

*В.О. Корнієнко*

## **ПРО ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАВОВІЙ НАУЦІ**

Питання, пов'язані з правовою державою, завжди викликають глибокий інтерес. Вони актуальні у сучасних умовах, адже ми живемо у країні, яка за Конституцією є правовою державою. З практичної точки зору дослідження

явища правової держави може показати шлях, форми, методи, що їх доцільно використовувати в ситуації, яка складається при створенні правової держави Україна.

Існуючи у рамках значного історичного проміжку часу, правова держава не була усталеним явищем. Вона змінювалась і розвивалась, відображаючи процеси, які відбувались у цій соціальній структурі. Із плином часу ця галузь діяльності була ареною жорсткої та часом безплідної політичної й ідеологічної конфронтації.

Слід також відзначити, що держава і право не тільки залежать одне від одного, але й у той самий час і зберігають певну самостійність. Але це не означає, що такий взаємозв'язок та взаємозалежність стосується лише певного типу держави і не мають загального фундаментального характеру. Незалежно від типу, форми або просто обставин по відношенню до держави і суспільства право завжди виступає насамперед як регулятор. Воно регулює у суспільстві економічні, політичні та інші відносини. У цьому полягає одна з його функцій та призначень. Встановлюючи конкретні права та обов'язки сторін (громадян, посадових осіб), право вносить певний порядок у суспільство і державу, створює юридичні передумови для його активності та ефективності.

Проте негативним є той факт, що на практиці суспільство знайоме з роллю і функціями права лише з чуток, тому, повертаючись до вищезгаданого, хотілося б відзначити, що право по відношенню до будь-якого суспільства, до різних сторін його життя, а також до держав, виконує різноманітні ролі, має свій історичний розвиток та процес становлення. Отже, мета даної статті – дослідити процес становлення й розвитку поняття правової держави з історико-правової точки зору.

Сучасна українська дійсність з усією притаманною їй консервативністю вказує на необхідність найскорішого радикального перегляду низки підходів, що склалися раніше при розгляді правової держави, і проблем, пов'язаних із цим.

Ідея правової держави має довгу історію і посідає важливе місце у політичних вченнях минулого. Думка про панування закону в житті народу, суспільства, держави народилась як протипага самовладдю та свавіллю правлячих індивідів.

Сам термін «правова держава» сформувався та ствердився доволі пізно, у першій чверті XIX століття в німецькій юридичній літературі (у роботах К.Т. Велькера, Р. фон Моля та ін.). У подальшому цей термін набув широкого розповсюдження, в тому числі й у дореволюційній Росії та Україні, як частини Російської імперії, де серед видатних прибічників правової держави були Б.М. Чичерін, Б.О. Кистяковський, Г.Ф. Шершеневич та ін.

Уявлення про державу як організацію, що здійснює свою діяльність на основі закону, почали формуватися вже на перших етапах розвитку людської цивілізації. З ідеєю правової держави пов'язувалися пошуки більш досконалих та справедливих форм життя. Мислителі античності (Сократ, Демокрит, Платон, Аристотель, Полібій, Цицерон та ін.) намагалися виявити такі зв'язки і взаємодії між правом і державною владою, які забезпечували б гармонійне функ-

ціонування суспільства. Стародавні вчені вважали, що найбільш розумною та справедливою є лише та політична форма гуртожитку людей, за якої закон є обов'язковим як для громадян, так і для самої держави [1, с. 5].

Державна влада, що визнає право, така, яка водночас обмежена ним, на думку давніх мислителів вважалася справедливою державністю. Платон: «Там, де відсутня влада закону, немає місця й будь-якій формі державного устрою. Закон повинен панувати над усім» [2, с. 319], Цицерон казав про державу як про «справу народу», як про «правове спілкування та загальний правопорядок» [3, с. 53]. Державно-правові ідеї та інститути Давньої Греції і Давнього Риму, античний досвід демократії, республіканізму та правопорядку здійснили помітний вплив на становлення й розвиток більш пізніх прогресивних учень про правову державу та громадянське суспільство.

Феномен громадянського суспільства хвилює людство досить давно. Ще Аристотель визначав державу як «сукупність громадян, громадянське суспільство» [2, с. 315].

У період розпаду феодалізму ідеї правової державності виклали прогресивні мислителі того часу Н. Макіавеллі та Ж. Боден. У своїй теорії Макіавеллі здійснив спробу накреслити контури ідеальної держави, що якнайкраще відповідає потребам свого часу. Мету держави він вбачав у можливості вільного користування майном і забезпечення безпеки для кожного. Боден визначав державу як правове управління багатьма сімействами й тим, що їм належить [4, с. 115-116].

Розвиток виробничих сил, зміна соціальних та політичних відносин у суспільстві в процесі переходу від феодалізму до капіталізму породжують нові підходи до держави та розумінню його ролі в організації суспільних справ. Центральне місце в них займають проблеми правової організації державного життя, що виключає монополізацію влади в руках однієї особи або владного органу, який стверджує рівність усіх перед законом, що забезпечує індивідуальну свободу за допомогою права.

У період ранніх буржуазних революцій до розробки концепції правової держави значний внесок зробили прогресивні мислителі Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Д. Локк, Ш. Монтеск'є, Д. Дідро, П. Гольбах та ін. Гроцій був першим видатним теоретиком школи природного права. Мету держави він бачив у охороні приватної власності шляхом таких правостановлень, що забезпечували б кожній особі вільне користування своїм надбанням зі згоди усіх індивідів. Спіноза одним з перших надав теоретичне обґрунтування демократичної держави, що, будучи пов'язане законами, забезпечує реальні права і свободи громадян. Він стверджував, що держава є могутньою лише тоді, коли вона гарантує кожному громадянину не тільки зберігання життя, але й задоволення його інтересів, і застерігав сучасних йому правителів від посягань на власність, безпеку, честь, гідність та інші блага підданих.

Гоббс розробив низку прогресивних положень про панування права у суспільному житті. До їх числа належать, наприклад, обґрунтування формальної рівності перед законом, непорушність договорів та угод.

Локк також писав про панування закону як категорії, що забезпечує природні невідчужувані права власності, індивідуальної свободи й рівності [4, 202-205].

Монтеск'є пояснював встановлення правової державності необхідністю свободи у громадянському суспільстві. «Свобода є право робити усе, що дозволене законами. Якби громадянин міг робити те, що забороняється законами, то у нього не було б свободи, тому що те саме могли б робити й інші громадяни» [5, с. 112]. Таким чином, політична свобода у Монтеск'є означає встановлення законності та безпеки.

Значний внесок у розробку основних елементів правової державності у цей період внесли Вольтер, Гельвецій, Руссо, Кант, Гегель та інші видатні мислителі.

Кант детально обґрунтував і розробив філософське підґрунтя теорії правової держави, центральне місце у якому посідає людина. Верховенство народу через верховенство конституції, що виражає його волю, обумовлює свободу, рівність та незалежність усіх громадян у державі, які виступає як «об'єднання багатьох людей, що підкоряються правовим законам» [6, с. 115]. Філософська концепція правової держави за Кантом значно вплинула на подальший розвиток політико-правової думки і практику державно-правового будівництва. Однак не варто забувати, що поняття правової держави невід'ємне від поняття громадянського суспільства. Тривалий час поняття «держави» та «суспільства» вважалися тотожними і не відділялися одне від одного, що можна помітити при дослідженні праць Аристотеля. Подолати цю хибну думку вдалося Гегелю.

За Гегелем зміст громадянського суспільства є, по-перше, визначенням потреб індивіда й для їх задоволення шляхом праці цього індивіда, а також задоволення потреб інших членів суспільства тією самою діяльністю – працею. По-друге, зберігання свободи у суспільстві, захист власності за допомогою правосуддя. По-третє, запобігання «випадковостей» у суспільстві, увага до особистості, до її інтересів як до інтересів суспільства за допомогою поліції і корпорацій.

Про власність він зазначає, що вона ґрунтується на «договорі, формальності якого суворо визначені». Член громадянського суспільства має право шукати суду і має обов'язок йти до суду як відповідача та отримувати тільки через суд своє право. Стосовно поліції Гегель сформулював дві точки зору. Одна – «поліції слід здійснювати нагляд над усім», у тому числі вона повинна забезпечувати вуличне освітлення, будівництво мостів, встановлення твердих цін на побутові товари, а також піклуватися про здоров'я людей. Друга – «поліції нічого не потрібно визначати, тому що кожна людина буде орієнтуватися на потреби іншої», тобто у цих областях повинні діяти принципи саморегулювання, самостійності, самоврядування [7, с. 286-290]. Таким чином, громадянське суспільство, на думку Гегеля, є продуктом сучасності, античність не знала нічого подібного.

Держава – лише форма громадянського суспільства. У центрі уваги такої держави – людина та її інтереси. Через систему соціальних інститутів, громадських зв'язків створюються необхідні умови для реалізації кожним громадянином своїх творчих, трудових можливостей, забезпечується плюралізм ду-

мок, особисті права і свободи. Міцна соціальна основа держави визначає стабільність її правових підвалин.

Мислителі Західної Європи при усій новизні концепції правової держави вдосконалювали елементи теорії з позиції свого часу, спираючись на досвід минулого, на досягнення попередньої соціальної, політичної та правової теорії й практики. Більшість авторів погоджувалися на думці, що правовою може бути лише та держава, де законодавець є таким самим підпорядкованим законом, як і громадянин. Ідеї правової держави знайшли широке відображення й у російській та українській політико-правовій думці.

Так, Г.Ф. Шершеневич вбачав такі шляхи формування й основні параметри правової держави: 1) для усунення свавілля необхідно встановити норми об'єктивного права, що визначають межі свободи кожного і відметовують одні інтереси від інших, у тому числі й державної організації, – звідси й ідея панування права в управлінні; 2) якщо особиста ініціатива потребує простору, то державі достатньо обмежитися охороною суб'єктивних прав; 3) щоб новий порядок не порушувався самими органами влади, необхідно суворо обмежити повноваження останніх, відділити законодавчу владу від виконавчої, затвердити самостійність судової влади і допустити до участі у законодавстві виборчі суспільні елементи [8, с. 99-101].

У постжовтневий період у нашій країні в силу об'єктивних і суб'єктивних факторів ідеї правової держави спочатку були поглинуті вимогами революційної правосвідомості, а потім повністю виключені з реального життя. Правовий нігілізм при зосередженні реальної влади в руках партійно-державного апарату, відрив від цієї влади народу привели до повного заперечування в теорії та на практиці правової організації суспільного життя на началах справедливості та, кінець кінцем, до встановлення тоталітарної державності.

Радянська державність у період тоталітаризму не сприймала ідею правової держави, вважала її буржуазною, діаметрально протилежною класовій концепції держави.

На даний момент немає альтернативи правовій державі, якщо ми приймаємо загальнолюдську систему цінностей західної цивілізації.

Таким чином, держава подає у політичній системі центральне місце, що обумовлене її природою і призначенням як особливого інструменту, за допомогою якого здійснюється політична влада економічно панівного класу. Зберігання та зміцнення політичної влади можливо лише тоді, коли держава інтегрує інтереси усіх верств населення. Намагання забезпечити об'єднання суспільних сил, їх співробітництво, громадянська злагода, взаємодіє з іншими суб'єктами політичної системи як її основа, надаючи суспільству усталеність і здатність до розвитку.

Шлях до правової держави довгий та складний, повний помилок та ілюзій. Багато держав сотні років йшли до демократії, часом розраховуючись надто дорогою ціною. Побудова правової держави повинно спиратися на ретельно продуману стратегію й тактику. Необхідно постійно пам'ятати про те, що функції правової держави не залишаються незмінними, а трансформуються та

наповнюються новим змістом по мірі розвитку самої правової держави. Також неможливо обійтися без урахування досвіду інших держав, однак цей досвід повинен поєднуватися із власними традиціями та реаліями.

### *Література*

1. Правовое государство, личность, законность (история идей и современность) / Под ред. В.С. Нерсесянца. – М.: Юристъ, 1997. – 147 с.
2. Политология: Учебник для вузов / Под ред. М.А. Василика. – М.: Юность, 1999. – 420 с.
3. Цицерон. О государстве. О законах. – М.: Юрлитинформ, 1998. – 198 с.
4. Алексеев С. С. Философия права: История и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы. – М.: Норма, 1999. – 412 с.
5. Монтескье Ш. О духе законов // Избр. произведения. – М., 1955. – 178 с.
6. Кант И. Метафизические начала учения о праве // Полн. собр. соч. в 4 т. – М., 1965. – Т. 4, ч. II. – 200 с.
7. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М., Юрлитинформ, 1990. – 524 с.
8. Горбатенко В.П., Туренко В.В., Шкода В.В. Вступ до правової філософії. – К.: Істина, 2003. – 223 с.